

To nye Grundtvig-introduktioner

Johannes Adamsen

Anders Holm, *Grundtvig. En introduktion*, Filo 2018, 256 s., 199 kr.; Ove Korsgaard, *Grundtvig rundt. En guide*. Gyldendal 2018, 303 s., 249 kr.

Skønt Grundtvig på mange måder er en selvfølgelighed i dansk kultur- og kirkeliv, så kan paradoksalt nok sige, at kendskabet til manden og hans forfatterskab er temmelig begrænset; heri deler han skæbne med så mange, inkl. den samtidige Kierkegaard, og vel også i et betydeligt omfang H.C. Andersen. Også derfor kan det være på sin plads med indførende litteratur, hvilket det så til gengæld har skortet på. Det lyder måske mærkeligt, men gode introduktioner er en mangel, hvilket enhver lærer ved, som skal pege en bog ud. Sagen er, at introduktionen som genre kræver stor viden, stort overblik, præcist jugement og en særlig evne til at få præsenteret svære emner på en enkel måde uden at forsimple.

Men angående Grundtvig er der i året 2018 kommet to af slagsen, to bøger der i vid udstrækning er skrevet ud fra samme koncept, nemlig Anders Holms *Grundtvig. En introduktion* og Ove Korsgaards *Grundtvig rundt. En guide*. Det indebærer nu ikke, at den ene overflødiggør den anden, ej heller at de er tilnærmelsesvis ens, tværtom: Det er i sig selv interessant, hvor forskellige tilgange de repræsenterer trods deres tilsyneladende lighed i anslaget.

Anders Holm er lektor ved Det Teologiske Fakultet, KU, med Kierkegaard og vel især Grundtvig som hovedinteresse. Hans introduktion er en i betydelig grad revideret og udvidet udgave af den *Grundtvig. Introduktion og tekster*, han udgav på Systime i 2012. Netop fordi en introduktion er så vanskelig, og fordi dagbladsanmeldelser ofte er helt fraværende, må det være på sin plads at anmelde bogen i *Grundtvig-Studier*, idet den nu fremtræder som en regulær introduktion og ikke 'kun' som lærebog.

Holms koncept er ganske originalt, idet han ordner sin præsentation tematisk og egentlig samtidig kronologisk. Det betyder, som han selv siger, at temaerne introduceres, som de får væsentlig plads i Grundtvigs liv (s. 5).

I den nye udgave er der ti kapitler, ud over en kort indledende biografi. Det drejer sig om Romantikeren, Mytologen, Præsten, Historikeren, Folkeoplyseren, Salmedigteren, Politikeren og Danskeren. De to sidste kapitler omhandler eftertiden: Grundtvigs virkningshistorie og Grundtvig i verden (det sidste nyskrevet til 2018-udgivelsen på det nye forlag Filo). Denne opbygning indebærer så en egen skøn blanding af introduktion fra Holm, Grundtvigcitater og lidt længere tekststykker, tre i hver af de otte første kapitler (dog fire i kap. 3). Den første udgave fra 2012 oplyste, at teksterne var prøvet af på gymnasieklasser, alle tre trin, og derfor var teksterne oplysende forsynet med ord- og meningsforklaringer, hvilket er bibeholdt i denne udgave. Og enhver, der har undervist i Grundtvigs tekster, vil vide, at sproget er en hindring for noget andet (man kan altid diskutere de enkelte valg, men her må der være plads til skøn).

Går man efter sagen selv, og det bør man gøre, som man bør gå efter bolden og ikke manden, så er Grundtvig om nogen den skikkelse i dansk kultur, hvorom man kan sige, at han tager bolden under armen og løber. Faren lurer i kapiteloverskrifterne, men selv om de introducerer manden, så indfører teksterne i mandens sag (i det omfang de kan skilles). Kap. 9 om virkningen er nyskrevet og endnu bedre, og kap. 10 er helt nyt, skrevet på baggrund af ansatser i det gamle kap. 9, og det er vældigt oplysende. I disse ikke just opmuntrende tider kan der her være grund til at rette ryggen, når man læser om den inspiration, som stadig udgår fra Grundtvig og virker i skole- og borgerrettighedssammenhænge fra USA over Nigeria til Indien og Japan.

Bogen er gennemarbejdet med få fejl. Balancen mellem tekstindledning og teksterne selv er fin, og valget af emner kan diskuteres, men næppe suppleres – medmindre man mener, at Grundtvigs store indsats som oversætter fortjener et eget kapitel. Den kronologisk-tematiske opbygning gør det muligt at fremstille Grundtvigs romantiske side, som den var, og efterfølgende inddrage hans livslange – romantiske – beskæftigelse med mytologien. Men samtidig kan han fint redegøre romantikkens grænse til kristendommen i nogle præcise bemærkninger i indledningen til “De Levendes Land”, s. 77 f. Diskussionen om Grundtvigs forhold til oplysningstiden, der har afkastet adskillige disputatser, kan derefter inddrages – efter min bedømmelse – på rette sted og med den rette indfaldsvinkel i kap. 5 om folkeoplyseren. Det er stilfærdigt og uprætentiøst, men med autoritet.

Ligeledes er det rosværdigt, at afsnittet om Præsten, kap. 3, både præsenterer Grundtvigs teologi og har historisk kontekstualiserende afsnit om såvel præstens funktion på hans tid som om teologiens situation.

Side 158 ser det ud, som om Holm gentager tanken om, at hertugdømmerne gjorde oprør i 1848, skønt Hans Vammen grundigt har påvist, at det netop *ikke* var tilfældet ("Casino 1848" i *Historisk Tidsskrift* 1988). Side 127 får han skrevet, at Marie Toft var død året før indvielsen af Marielyst i 1856 (hun døde 9. juli 1954), og der er uheldige formuleringer på side 158, hvor der står, at magthavere ikke kan overtræde frihedsbestemmelserne uden at ændre Grundloven, hvilket er logisk forkert: Man kan kun overtræde en eksisterende lov, for hvis man ændrer den, behøver man ikke overtræde den. På s. 162 skriver Holm, at Frederik d. 3. løstes fra Rigsrådets magt, men det er vel bedre at sige, at Rigsrådet blev magtesløst og derefter opløst?

Billederne er velvalgte, med en god blanding af de gamle, som det hører en introduktion til, og nye; især er mange af billedteksterne meget omhyggelige og oplysende. Opsætning osv. er meget indbydende, og bogen er rar at læse i. Den afsluttes med en tidstavle og litteraturliste, men der er intet indeks.

Alt i alt en fremragende introduktion, som vidner om stor fortrolighed med stoffet (og resultatet af egen forskning, f.eks. i de såkaldte efterklangsdigte). Det er samtidig en befriende klar indføring, hvor forfatteren Holm træder tilbage og lader mand og sag komme til syne i sin sammensathed og rigdom.

Ove Korsgaard er prof.em. fra DPU (Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet) og har i mange år beskæftiget sig med og skrevet om Grundtvig og især om hans for- og virkningshistorie såvel som om hans politiske og pædagogiske indsats. Han har derudover været tilknyttet Grundtvig Centeret siden dets start i 2009. Og da han er forfatter til en fin, lille introduktion til (den politiske) Grundtvig på DJØF's forlag, er der her grund til store forventninger. Hvor Holm sådan set når Grundtvig rundt, nøjes Ove Korsgaard tilsyneladende mere beskedent med en guide og 12 stationer – trods det at bogen netop hedder *Grundtvig rundt*. Og hvor Holm koncentrerer sin bog om Grundtvig og hans forfatterskab, så er Korsgaard på én gang både mindre og mere ambitiøs. Mindre, tilsyneladende, fordi han på forhånd opgiver at komme rundt om det

hele, s. 12 f., men vil nøjes med de udvalgte stoppesteder. Dog også mere, fordi han jævnt hen bruger så meget plads både før og efter Grundtvig, at denne nærmest bliver springbræt for de valgte stationer/temaer, som så til gengæld udfoldes både historisk i relation til Grundtvig og videre op til nutiden.

Bogens 12 såkaldte stationer/stoppesteder (efter en kort indledning) er Nationen, Almuen, Det moderne, Medborgerskab, Skolen, Kirken, De fremmede, Kvinden, Følelser, Kamp, Oplysning og Menneskesyn. Den tematiske opbygning er altså ikke original, og når man betænker, at Holms førsteudgave er fra 2012, studser man lidt over, at den hverken er nævnt eller krediteret. Der er dog ikke hos Korsgaard nogen umiddelbar gennemskuelighed i rækkefølgen.

Selv om Korsgaard indledningsvis frasiger sig enhver tanke om at fremstille en "sand" eller "autentisk" Grundtvig (s. 12 f.), fremsætter han med største selvfølgelighed kort efter, at Grundtvig "først og fremmest var samtidshistoriker" (s. 13). Det er svært at se det på anden måde, end at første udtalelse skal være en slags beskedenhed, som så modsiges af den næste, hvor Korsgaard faktisk alligevel har adgang til den autentiske Grundtvig. Når Korsgaard videre siger, at det "var Grundtvigs samtidsbevidsthed, der var udgangspunktet for hans historiebevidsthed" (s. 14), og at ambitionen med bogen er at "gøre os klogere på Grundtvig i spændingsfeltet mellem hans samfundssyn og menneskesyn" (s. 16), bliver præmissen for bogens Grundtvigtolkning for mig at se noget snævrere, end titlen lægger op til. På den ene side indskrænkes bogens ambition til samfunds- og menneskesyn, hvad Korsgaard så alligevel ikke nøjes med; på den anden side vil Korsgaard yderligere "belyse en række problemstillinger i nutiden" (ibid.). Denne dobbelte ambition får, som sagt, den konsekvens, at kapitlerne snarere bliver essays om emnerne (hvad Korsgaard selv bemærker, s. 17) med Grundtvig som gennemgående led, end de bliver en dybere indføring i Grundtvig.

Bogen er, om ikke fyldt med fejl og mærkelige udsagn, så dog langt fra så rimelig lydefri, som man kunne ønske sig fra landets største forlag. Biskop Martensen bliver tre linjer inde i bogen til "Martinsen". Skemaet side 22 fortæller, at samfundet var multireligiøst ved Grundtvigs død i 1872, det er vel at stramme begrebet, når nu kun omkring en halv procent ikke var medlemmer af folkekirken. S. 23 får vi at vide, at Frederik 3. fik magten af folket, det var nu nærmest et militærkup (og det fremstår som Korsgaards,

ikke Grundtvigs, synspunkt). Uwe Jens Lornsen kaldes Lorensen og fremstilles som slesvig-holstensk landfoged, skønt han var landfoged på Sild. Skemaet s. 33 fremstiller Hoffmann von Fallerslebens ønske om en statsform kaldet "Tyskland inkl. Holsten og Slesvig", men længere nede møder man Friedrich Engels' "Tyskland inkl. Slesvig". Det er jo det samme, for hvis der skal være en forskel mellem de to, skulle Engels jo ønske Holsten helt ud af et samlet Tyskland.

S. 79 genfortæller Korsgaard fra sin barndoms læsning en drabelig historie om Lange Lanse og sortfodsindianernes initiation til krigere, og selv om Korsgaard skriver om sin siden dengang dybe fascination, har han ikke fundet det relevant at tjekke – historien er opspind. S. 117 er der to fejl i et Paulus-citat. Nederst s. 118 skriver Korsgaard, at Grundtvig gør folket til forbillede for folkehøjskolen, det kræver vist nogle mellemregninger: Hvordan kan et folk, et ukendt ideal, være et forbillede? Peter Bastian angives s. 121 som en af de første til at tage mesterlære op i nyere tid, dvs. i sin bog *Mesterlære* fra 2011, men Klaus Nielsen og Steinar Kvale udgav en antologi med den titel allerede i 1999. S. 125 fremstiller Korsgaard det, som om Grundtvig blev romantiker allerede ved Steffens' forelæsninger i 1802, tre år før Egeløkke.

Om Luthers oplysning og dens virkninger siger Grundtvig ifølge Korsgaard (s. 129), at der ingen grund er til at imponeres – men det er en urigtig gengivelse. I samme anledning hævdes det, at Grundtvig skulle kritisere Luther for ikke at have sans for folkeånden (s. 131), det gør Grundtvig ikke. Flygtninge på motorvejen efteråret 2015 fejldateres til 2016 (s. 147). I kapitlet om kvinder nævnes Mill, men hvorfor ikke f.eks. Mary Wollstonecraft? Det er, som om kvinder så igen skrives ud af historien. I samme kapitel (s. 181) gøres Grundtvig fejlagtigt til landstingets formand i 1866 (han skulle ved første møde som den ældste stå for valgprøvelse og formandsvalg). Ordene om Guds datter s. 185 er vel bedst karakteriseret som effektjageri.

Kant er ikke fra Königsberg, men Königsberg (s. 196, to gange). Og Korsgaards fremstilling af Kant er helt forkert. Tid og rum er hos Kant ikke kategorier, men anskuelsesformer, og det er slet ikke til at følge de spring, Korsgaard laver i fremstillingen (s. 198).

Lone Kølle Martinsen kaldes Mathisen (s. 199). Men det er værre end det: I afsnittet om Ingemann er der en indledende reference til hendes arbejde om Ingemann og Grundtvig, men det fremgår *ikke*, at hele afsnittet

om Ingemann, s. 181-183, er dybt inspireret af samme Martinsen; og værst er det, at der s. 182 er direkte *afskrift*, uden citationstegn eller reference.¹²

S. 202 fremstilles det, som om Grundtvig kunne tænke skabelsen for milliarder af år siden. Nussbaums bog om politiske følelser, jf. s. 203, er fra 2012, ikke 2015. S. 270 skrives Fokuyama i stedet for Fukuyama – og de to sidste kapitler skal jeg vende tilbage til; litteraturlisten er også fejlbehæftet, hele tre gange går der kludder i det alfabetiske, og man kan spørge efter relevante titler, ikke mindst Thodberg og Thyssens *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys* fra 1983. Modsat Holms bog er der mange mangler og nogle fejl i de mange tekster til billeder og tegninger.

Disse små og store ting må ikke skygge for, at der er endda meget fine fremstillinger undervejs, f.eks. af nationen, af de fremmede og af kampen. Lad ligge, at en udførligere fremstilling af folkelighedsbegrebet kunne være ønskeligt her (jf. dog s. 35 ff.). I kapitlet om nationen er Korsgaard f.eks. på hjemmebane, og der er meget at hente. Ligeledes er det et rigt og informativt kapitel 7 om de fremmede (støttet blandt andre på Kim Arne Pedersens forskning), og kapitlet om kampen er godt og oplysende og frugtbar og fint Korsgaards egen forskning.

Alligevel må det indvendes, at når Korsgaard siger, at Grundtvig først og fremmest via samtidsbevidsthed åbner historien (jf. s. 14), og at han har valgt det, han selv “finder mest interessant og relevant i vores tid” (s. 17), så forholder han sig faktisk modsat Grundtvig: Grundtvig tænker historisk på en helt anden måde. Det er hans mytologiske og historiske forskning – eller granskning – der åbner samtiden, ikke omvendt. Grundtvig selv fik blik for samtiden, fordi han havde en spørgehorisont, som var større end samtidens. Han kunne derfor aldrig have nøjedes med, hvad han lige fandt relevant, men det var hans kald at *gøre* gamle og nye synspunkter relevante; nærmest det modsatte af Korsgaards projekt?

¹² Ove Korsgaard skriver s. 182, l. 3-5: “Brandes fandt, at Ingemanns ægteskab med hustruen Lucie var blodfattigt og fuldstændig blottet for erotik og sex.” I artiklen “Danmarks største digterinde”, som Korsgaard indledningsvis refererer til i note 345, men kun mhp. enighed om Ingemanns feminine træk (i antologien *Den gode. Den onde. Grundtvigianister og branditter*, red. Schelde og Baunvig, Eksistensen 2018) skriver Lone Kølle Martinsen: “Ingemanns ægteskab med Lucie hånes endvidere som blodfattigt og fuldstændig blottet for erotik og sex: “den smule ægteskab, han var stedt i, gjorde næppe stor forandring””, s. 67, l. 12-14.

Næstsidste kapitel, nr. 11, om oplysning er problematisk og reelt vildledende. Korsgaard skelner mellem en oplysning ovenfra, dvs. en guddommelig; en oplysning udefra, dvs. Lockes empirisme; indefra, dvs. Kants fornuft; og nedefra, dvs. Grundtvigs folkeoplysning, s. 234 ff. For at få det skema til at gå op skal teksterne filtreres hårdhændet. Allerede Locke, der citeres s. 236, regner med, hvilket tilmed fremgår af citatet, en *indre refleksion* over de fra sanserne stammende indtryk: Det giver ikke mening at sige, at Lockes erkendelsesteoretiske indsats kan indskrænkes til, at erkendelsen kommer fra sansningen. Og Korsgaard må da også selv sige, at sansningen er en *kilde* til erkendelse (s. 236) – men hvad bliver der så af lysmetaforikken?

Derefter gentager Korsgaard miseren i sin ultrakorte gennemgang af Kant i en ikke utypisk, springende stil, hvor der på få linjer skiftes fra epistemologi over oplysningsbegrebet til pædagogik (s. 238 f.). Det virker her, som om Korsgaard ikke ved, at Kant anerkender Locke som en væsentlig forudsætning. Heller ikke Kant skriver om lys, men om erkendelse, og pointen er, at erkendelse, nemlig som viden, som forstandens ydelse (til forskel fra fornuftserkendelse) opstår i et komplekst sammenspil mellem sanser og forstand. Således ankommet fra lys udefra og indefra, begge lidet overbevisende, til Grundtvig går det helt galt: Af salmen “Den signede dag” plukkes linjen “af havet til os opkomme”, der skyndsomst sættes sammen med “og solen står med bonden op”, og vupti kommer lyset nedefra (s. 239 f.). At dagen er signet, dvs. velsignet, og at allerede salmens anden strofe afleder denne velsignelse af julenat, den Midnats-Tid (*da* klarede det op i Østerlid), står åbenbart i vejen for skemaet. Og Korsgaard vil da også komme i klemme, både i forhold til folkelighed og folkeoplysning, hvis ikke tanken var, at folket selv skulle oplyses, dvs. ikke nedefra, men nærmest ‘oppefra’. – Eller måske ‘bagfra’, fra historien! Men sagen er, at det ikke er et spørgsmål om retninger for oplysningen, men om at selve metaforikken er galt grebet an og vildleder.

For det er her, det bliver tydeligt, at Korsgaard ikke gennemreflekterer Grundtvigs poetiske indsats og ej heller hans historiske og mytologiske ditto. Grundtvigs grundlæggende opfattelse af *ånd* som noget, der viser sig, betyder, at historien jo netop ikke er noget overstået, men noget, som *inspirerer*: blæses ind i/beånder (imod s. 262 ø.). Ved at beskæftige sig med de eksemplariske fortællinger og handlinger åbnes folket for egne bedrifter (Dag og Daad er Kæmpe-Riim!), og i afgørende instans er det

vel dét, Grundtvig mente med sit “Hvad sandhed er, vil tiden vise” (s. 247 og bogens motto, s. 7). Det er næppe, at vi postmodernistisk ikke kan skelne sandhed fra løgn, men at *åndens sandhed* viser sig i tiden, dvs. i handlingen. Her er Grundtvig givetvis i forlængelse af de fornyelsesforsøg af kristendommen, den såkaldte ‘johannæiske renæssance’, der har rod i Johannesevangeliet og går tilbage til Lessing. Jeg finder det vigtigt at yde denne antydning af en begrundelse for vigtigheden af det historiske hos Grundtvig, fordi Korsgaard ved at gå fra samtidshistorisk bevidsthed til historien overser det dialektiske, det ‘vekselvirkende’ mellem historie og samtid. Hvis da ikke ligefrem Grundtvig så at sige kommer fra det historiske *til* samtiden.

Kapitlet om oplysning har nogle afsluttende afsnit, som yderligere skal godtgøre hovedpointen om oplysning fra neden, og som kalder på kommentarer. Det handler om afsnittet om Eros og Agape, hvor Korsgaard med den svenske teolog Anders Nygren som ‘brækjern’ direkte fejllæser Grundtvigs *Dansk Ravne-Galder* og mener, at Grundtvig her skulle undsige en kristen agape-tankens (kærlighed vendt fra Gud til mennesket uden krav), s. 243 f. Men Grundtvig skriver her ikke om Guds agape og sammenstiller derfor ikke som angivet Eros og Kristus som udtryk for det guddommelige, men som udtryk for, hvad det rene hjerte henvender sig til i forskellige kulturer. Ligeledes er de to næste afsnit, s. 244-247, om mikrokosmos-makrokosmos og logos-dialogos rene påstande om, at der herved skulle etableres noget ‘lys nedefra’. Hermed er ikke sagt, at især det sidste lille afsnit om dialogos ikke har fine pointer.

Sidste kapitel om menneskesynet, der også vil alt for meget, tager afsæt i Grundtvigs artikel fra *Danne-Virke*, “Om Mennesket i Verden” (1817). Korsgaard præsenterer den, s. 249, som om det er originalt, men det er det ikke egentligt. Grundtvigs artikel er et reelt mislykket forsøg på at sammenføje indsigter fra – antager jeg – Herders *Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele* på den ene side og på den anden side selvbevidsthedstænkning i den tyske idealisme, især Fichte og Schelling. Selv om Korsgaard i kapitlet meget kort inddrager både den historiske og den poetiske dimension, såvel som udviklingen af diverse evner (følelse, fantasi og forstand) i deres analogi mellem menneske og historie (s. 266 f.), så bliver alle disse vigtige og for Grundtvig afgørende spørgsmål væk, og Korsgaard forbliver reelt ved skriftet fra 1817. Hermed ender kapitlet om menneskesynet, som vel skulle være en lidt markant endestation for rejsen,

med at være en uforløst læsning af et skrift, der ikke kan bære Korsgaards ambitioner om originalitet.

Afslutningsvis kan man overveje, om ikke også titlen *Grundtvig rundt* er misvisende. Den lægger op til en egentlig gennemgang også af Grundtvigs teologi, af hans digtning, inkl. salmerne, af oversættelserne måske og af hans mangeårige arbejde med historie og myter – som man ganske enkelt ikke får. Vi guides rundt i nogle ganske vist væsentlige temaer, men flere af disse temaer er ofte for ujævnt eller af og til direkte misvisende fremstillet til at være gode og anbefalelsesværdige.

Spørger man nu om den gode Grundtvigindføring, falder svaret af sig selv: Anders Holms. Men det er skuffende, at der ikke er to muligheder. Nok kan der henvises til adskillige kapitler i Korsgaards bog, som er gode, men det er ikke det samme som en god bog.

***

Nyaars-Morgen som symfonisk digt

Jesper Høgenhaven

Jørgen I. Jensen, *Denne ene sommer. Grundtvigs Nyaars-Morgen som symfonisk digtning*, Vartov Forlag i samarbejde med Grundtvig Centeret, 174 sider, 198 kr.

Det er en personlig bog, Jørgen I. Jensen har skrevet om Grundtvigs stor-slåede digt fra 1824 – personlig i den bedste forstand af ordet: Forfatteren tager generøst sin læser med ind i sin egen læseroplevelse af *Nyaars-Morgen*; og man er ikke et øjeblik i tvivl om Jensens dybe betagelse af Grundtvigs værk. Bogen kan tjene som en indføring i *Nyaars-Morgen* for den, der gerne vil stifte bekendtskab med digtet, men er tilbøjelig til at lade sig skræmme af dets ry for uforståelighed. Samtidig rummer Jensens bog